

que ens vam posar sigui una frase de relatiu que qualifica el nom *dificultats*, encara que en tingui l'aspecte; si més no, no es pot considerar una frase de relatiu de la mateixa manera que hi considerem les altres: així, hom pot continuar mantenint la subcategorització d'*observar* que du una frase de

complement. No hi hauria cap trasllat de preposició: l'aplicació d'una regla estilística pròpia de la forma fonològica, ras i curt, per molt que ens sembli llaminera la hipòtesi de Hirschbühler i Rivero.

JOAN-MANUEL BALLESTA I ROIG

Pasolini tenia raó, per Francesco Angelini

Arran del neorealisme cinematogràfic i literari que va fer palesos els mals d'Itàlia, va arribar la crisi. Durant gairebé tot un decenni (1945-55) els interessos culturals dels intel·lectuals havien coincidit entre ells i amb les vicissituds del país; i l'art (sobretot el cinema i la narrativa) s'havia fet portaveu d'una exigència de renovació que tenia l'origen en l'anàlisi de la realitat. De fet, en els primers anys de la postguerra hi havia hagut l'expansió i la difusió de tota una producció artística centrada en el realisme i presentada pels escriptors amb una intenció literària però també social que evidenciava les diferents cares d'Itàlia, submergida en les contradiccions més profundes. Les prerrogatives favorables per tal que s'afirmessin aquestes produccions hi eren totes: l'estat de desolació del territori; el prestigi de la *resistenza* amb la seva càrrega ideològica antifeixista; les grans masses camperoles i obreres que tot d'una s'havien transformat en protagonistes de la història. De temes, no en mancaven, ja que les condicions de la població durant el feixisme i els estralls de la guerra, més ben dit de les dues guerres mundials, i els primers moments del restabliment de l'ordre i de la reconstrucció, fornien arguments gairebé inexhauribles. Tampoc no mancava l'interès, ni dins d'Itàlia ni fora, perquè, amb gran coratge i lucidesa, es presentava una anàlisi i una autocrítica sovint a través de materials que, en molts casos, eren autèntics documents (pensem en algunes de les pel·lícules de Rossellini o en algunes de les novel·les de Pratolini, per exemple). El descobriment de Gramsci amb la seva formulació d'una literatura nacional-popu-

lar serví en certa manera com a punt de referència teòric-ideològic i influí en l'actitud de molts intel·lectuals i escriptors, fins al punt de determinar un compromís que es traduí en un desig sincer de renovació. Analitzar la realitat significava entrar en contacte amb la Itàlia pobra, afamada, amb les masses urbanes, amb el subproletariat, i l'intent de denúncia implícit en aquesta operació es manifestava mitjançant un estil immediat, directe, que desembocava en la parla. Aquest estil, d'alguna manera antiliterari, va fer emergir justament la veu dels personatges humils i marginats, i aquesta veu italiana era precisament antiliterària perquè no existia, de fet, una llengua italiana oral. A la pantalla, amb l'ajut del sonor, la diversificació lingüística era palesa: ressaltaven no només les diversitats morfosintàctiques i lexicals, sinó també, i sobretot, les fonètiques. Sobre el paper, aquesta diversificació es podia reproduir fidelment a través de les parles regionals, dialectals i argòtiques. En aquest decenni es començà a tenir consciència que a Itàlia es podia escriure en italià però més difícilment parlar-hi. Això, els intel·lectuals ja ho sabien; per a ells no va ser un descobriment. La «qüestió de la llengua» durava (i comprovarem que encara dura) des de feia segles. Ja n'hi havia hagut una al segle XVI; una altra al XIX; una més al segle XX (tanmateix, sota el feixisme no es pot parlar d'una autèntica qüestió de la llengua considerant que naixia de posicions impositives i purístiques i que ningú no hi va participar). Però la relació de l'intel·lectual-escriptor amb la llengua, que gairebé sempre havia estat només de caire literari, és a dir, amb la llengua

escrita, es va socialitzar i en certa manera es va oralitzar. Per primera vegada implicava el poble directament en les qüestions lingüístiques, sia a través dels llibres i de les pel·lícules en un àmbit cultural àmpliament estès, sia a través de les seves pròpies experiències i de l'emigració, en un àmbit social igualment vast. D'aquest fet es deriva l'encontre (o l'enfrontament) de les diferents Itàlies, de les diverses cultures, d'un pluralisme lingüístic en contradicció. La Itàlia del nord, més cultivada, escometa la del sud, s'abraona sobre els *terroni* i el terme *terrone* s'omple de significats al·lusius, menyspreadors, racials. El *terrone* és aquell que té costums diferents, subdesenvolupats, primitius, i se'l reconeix per la seva llengua, pel seu accent; per tant, hi ha accents posats en evidència i marcats per un concepte social negatiu.

El contacte de la Itàlia industrial o en camí d'industrialització amb la Itàlia agrícola crea desequilibris de caràcter social i cultural. La nova exigència d'una més gran comunicació en sentit vertical i horitzontal fa ressaltar les dramàtiques diferències que viu la península. Diferències i contradiccions denunciades pel neorealisme que implícitament fan redescobrir també la Itàlia dialectal i analfabeta. En aquesta fase d'apropament lingüístic i de lenta democratització lingüística, les diferents cultures locals tenen un cert pes i incideixen en certa manera sobre la llengua del país. Fins i tot els diaris i la naixent televisió comencen a «utilitzar» termes i expressions regionals i s'estableix l'eix lingüístic Roma-Florentina, anteriorment analitzat per Bertoni (encara que amb altres propòsits), amb ramals cap a Nàpols. Potser per primera vegada en la història lingüística italiana la hipòtesi que no existia només el prestigi lingüístic florentí, o més generalment septentrional, s'obre camí en la consciència d'estrats més amplis de la població que no eren els habituals de la burgesia conservadora i immobiliària, la qual, d'altra banda, mai no havia tingut interès en una alfabetització lingüística nacional. També l'home corrent comen-

çava a descobrir una consciència lingüística pròpia, capaç d'oposar-se a les altres, i potser es presentava per primera vegada l'ocasió de construir una llengua nacional que sortís del «normativisme impositiu» que emanava dels textos literaris consagrats i que donés la paraula als mateixos usuaris de la llengua. Però justament va arribar la crisi. El connubi literatura-realitat, literatura-compromís, llengua-societat s'afeblí. Les conseqüències socials van prendre rumbos insospitats, i, empesa per les noves exigències, la literatura va començar a manifestar un lent però progressiu divorci de la realitat, perquè, entre altres coses, no era capaç de seguir el ritme de les modificacions que es produïen ininterrompudament. El neorealisme s'atenuà i entrà en crisi i molts dels intel·lectuals que l'havien alimentat sentiren que aquelles formes i aquells ideals ja no corresponien a les mutades condicions socials; és per això que se n'allunyaren. L'estat de crisi de la literatura i del llenguatge foren encara més evidents amb les primeres experiències avantguardistes. I si ens referim a literatura i llenguatge és perquè el grup del '63 no sols va refusar en bloc la literatura en la seva forma més àulica, la poesia, sinó que va reduir a zero el llenguatge, transformant-lo en no-significant. El buit creat amb la crisi del neorealisme en certa manera era avalat per l'avantguarda, que, en declarar-se no disposada a representar la vida i la societat, es distanciava també de les formes expressives usuals, de la llengua, i proposava una no-llengua, gairebé com si volgués dir que la llengua s'havia de reelaborar, de recrear.

En aquest context de crisi, de buit, de recerca cultural, pel desembre de 1964 Pasolini publica un assaig que suscitaria polèmiques i debats. Pasolini havia contribuït notablement a la producció neorealista, i ell també, com els altres intel·lectuals compromesos, que havien treballat en l'obra de renovació, visqué la crisi de les formes expressives del neorealisme, fins al punt d'arribar a dir que la novella ja no era possible, que ja no existia la narrativitat. La seva anterior producció presentava

un ús ampli dels dialectes, els quals, per un interès de fons present en la interpretació pasoliniana de la literatura, havien caracteritzat en part el seu món poètic: havia escrit les primeres poesies en friülà, la primera novella en dialecte romà. Partint de la relació que s'estableix entre l'escriptor i la llengua (en aquest cas l'italià), Pasolini planteja un nou discurs, fonamentalment polític, en el qual intenta desxifrar quins són els canvis que es produeixen en la societat italiana i de quina manera es manifesten. «Per tal de fer una ràpida revisió literària —que ens porti concretament a les conclusions lingüístiques que vull temeràriament atènyer— escolliré un punt de vista particular: la relació entre escriptors i la *koiné* italiana». I és així que comença el seu text titulat *Nuove questioni linguistiche*, publicat a la revista «Rinascita». Els arguments de Pasolini s'articulen fonamentalment en tres apartats:

1) «La llengua italiana és la llengua de la burgesia italiana que, per determinades raons històriques, no ha sabut identificar-se amb la nació i que no ha deixat de ser classe social: i la seva llengua és la llengua dels seus costums, dels seus privilegis, de les seves mistificacions, és a dir, de la seva lluita de classe.»

Aquesta llengua presenta un dualisme que es tradueix en *koiné* instrumental a nivell oral, en llengua literària a nivell escrit.

2) Com que l'estratificació oral presenta punts mínims de convergència inanalitzables si no és a nivell diacrònic, per estudiar les relacions entre escriptors i llengua literària Pasolini parla d'un italià mitjà, que representa amb una línia horitzontal. Damunt hi ha les obres anònimes, de pseudo-literarietat, i les inspirades per la retòrica feixista i clerical. A sota hi ha les obres dialectals o d'inspiració realista. Per sobre hi trobem gairebé tots els escriptors del segle xx que, això no obstant, tenen amb l'italià diferents relacions de convivència. Pasolini presenta unes estratificacions que, partint de dalt, baixen progressivament fins a la línia mitjana. Recordem-ne algunes entre les

que ens semblen més interessants: els hermètics estableixen amb l'italià una relació de no-collaboració amb el feixisme; Roversi, Vittorini i Leonetti s'hi relacionen per qüestions d'estil; Cassola i Bassani creen una relació mixta d'estil i de llengua parlada; en Moravia, hi és patent un equivoc: el refús de la burgesia i l'acceptació de la seva llengua; Calvino pot acceptar la llengua perquè se'n distancia irònicament; Elsa Morante la ignora, fa com si hi fos i n'intueix la globalitat; per a Gadda l'italià és infreqüentable i creua la línia mitjana per sobre i per sota.

3) La nova cara que Itàlia ha obtingut amb la completa industrialització del nord, de tipus europeu, i les noves relacions que, com a conseqüència d'això, s'han establert amb el sud, han afavorit l'afirmació d'una nova burgesia dominant, industrial, amb una mentalitat tecnològica, portadora d'una nova cultura. Aquesta burgesia, al contrari de l'anterior, redueix progressivament les estratificacions socials existents per conduir-les a les seves exigències de consumisme i uniformitat, i, per tant, és capaç d'imposar-se a tot el país i d'unificar-lo. És la burgesia del nord, de l'eix Torí-Milà, la que expressa la seva cultura mitjançant una nova tipologia lingüística: la llengua de caràcter tecnocràtic.

Pasolini ho sintetitza dient: «Per aquest motiu, d'alguna manera, amb dubtes, i no sense emoció, em sento autoritzat a anunciar que és nat l'italià nacional.» A partir d'aquesta afirmació s'ha originat un equivoc (desitjat?) diversament interpretat que ha promogut la polèmica. Però abans de passar a analitzar-ne els termes voldríem donar la nostra interpretació de les tesis pasolinianes per poder-les confrontar després amb les que han sorgit arran de la polèmica i, progressivament, a la llum de la situació actual.

Si analitzem els tres punts suara exposats veurem que dos d'ells, el primer i el tercer, coincideixen a distingir una classe social dominant, la burgesia. Però no és pas la mateixa burgesia; aquesta es presenta amb dues fesomies diferents. La primera, que Pasolini anomena paleoindustrial, més

antiga, és la que ha dominat fins a la Segona Guerra Mundial; una burgesia que no ha sabut (o no ha volgut) identificar-se amb la nació transmetent-li la seva cultura i la seva llengua. Es va tancar en el seu món per custodiar-ne gelosament els valors i alienar-los de la resta de la societat. Les seves intervencions culturals, quan n'hi ha hagut, s'han manifestat a través de la imposició. En canvi, la segona, l'actual, la neocapitalista, ha substituït progressivament l'anterior i ara es presenta amb unes perspectives unificadores perquè es va imposant al país amb un concepte nou de socialització basat en la relació producció-consum. Aquesta nova relació, per poder-se realitzar, ha de recolzar en una base comuna a tothom. Dit d'una altra manera, en la dinàmica de l'oferta i la demanda, el que és vàlid per al nord també ho ha de ser per al sud; si no, la dinàmica es bloqueja. A la burgesia neocapitalista, no li interessa la fragmentació —baluard de la burgesia paleoindustrial—; més aviat li interessa la unificat.

Veiem, doncs, que el discurs pasolinià és purament polític, perquè revela l'alternança que s'està produint en la societat italiana entre dos tipus de burgesia diferents —alternança que condiciona i que determina les decisions de la classe política.

La reflexió lingüístico-cultural no havia estat sinó l'instrument per descriure un procés evolutiu en curs vist com a relació entre llengua, literatura i societat. De fet, tot parlant dels lligams existents entre els escriptors i la «vella» cultura i la «vella» llengua, o sigui, entre els escriptors i la «vella» burgesia, Pasolini els havia definit com a lligams d'oportunisme, no d'identificació; quasi com si la cultura literària no s'hagués identificat ni amb el seu instrument expressiu (la llengua), ni amb la classe social que el detenia. I no era una casualitat que hagués col·locat l'experiència neorealista dessota la línia de l'italià mitjà, i no pas perquè no la considerés vàlida; més aviat perquè no havia creat cap mena de lligam amb la burgesia: senzillament se n'havia distanciat ignorant-la per una banda i

criticant-la per l'altra. Experiència que hauria pogut portar a l'elaboració d'una nova llengua i cultura nacional que hauria emanat de la societat i no de la classe dominant. Pasolini reconeix la derrota del neorealisme i en defineix els límits: no va ser capaç d'oposar-se a la tecnocràcia i va ser superat. Però en aquesta nova situació, quines seran les relacions que s'establiran entre la nova cultura tecnocràtica i els escriptors? És a dir, entre els escriptors i la nova burgesia? Aquestes preguntes sense resposta són les que fan renèixer en Pasolini la confiança en la novel·la i en la narrativitat. Dit d'una altra manera, és aquesta nova realitat la que podrà fer sortir la literatura de la seva crisi oferint-li models i arguments nous.

A través d'un discurs de caire netament político-cultural Pasolini arriba al fenomen específicament lingüístic. Però també aquí els seus arguments ens resulten clars. Deia que, el 1964, a l'italià li passava el que segles enrera havia succeït a d'altres llengües europees, o, senzillament, que, gràcies a una classe social dominant que s'identificava amb tot el país, l'italià començava a esdevenir llengua nacional. Ja havia quedat demostrat i reconegut al llarg dels segles que la dominació d'una llengua sobre una altra dins una mateixa comunitat era conseqüència del predomini polític i econòmic dels qui s'expressaven en aquella llengua. I, a més, no és que Pasolini parlés d'«un altre italià», o que digués que a Itàlia hagués nascut un italià diferent de la *koiné* instrumental o de l'italià literari, que ja existien; aquell italià, amb els empelts d'una terminologia tecnològica que li calien per ésser, a més d'expressiu, també comunicatiu, en emprar-lo la burgesia neocapitalista, s'estava transformant en llengua nacional, superposant-se a la multiplicitat lingüística llavors existent. En aquest italià s'hi reconeixerien més tard tots els italians, deixant de banda llurs particularitats regionals o locals; mentre que, fins en aquell moment, n'hi havia que empraven la *koiné* italiana per commoditat i d'altres —la majoria— que, desconeixent-la, empraven qualsevol de

les variants presents en la diversitat lingüística italiana. Pel que fa a l'italià literari, es ressentia dels efectes d'una nova terminologia. O, més ben dit, que la tradicional inspiració humanística de la cultura italiana quedaria substituïda per la inspiració tecnològica.

Aquestes afirmacions van suscitar una gran controvèrsia en què van intervenir escriptors i lingüistes il·lustres. A través dels diaris i d'algunes revistes especialitzades, es van donar moltes interpretacions del text de Pasolini, però la gran majoria es va limitar a intervenir amb l'excusa que havia donat peu a les afirmacions pasolinianes, ignorant i descurant les causes que l'havien produït. De Moravia a Corti, de Segre a Calvino, la polèmica que en va sorgir i que va revestir tons encesos i aspres, irònics i divertits, es va concentrar només en els aspectes lingüístics i va provocar intervencions parcials i limitadores. Ningú no va considerar seriosament els aspectes polítics presentats per Pasolini i ningú no va interpretar amb tota la seva importància el lligam entre classe dominant i la seva cultura en relació amb la llengua i la societat que Pasolini havia analitzat. Gairebé tothom va ironitzar en diferents tons sobre l'expressió «és nat l'italià» traient-la del seu context global. El «bebè», el «nounat», el «bateig» eren els mots més freqüents en les respostes. Eren molts els qui no entenien de quina manera l'italià tecnològic podia substituir o canviar l'italià de sempre. L'encesa polèmica va durar alguns mesos; després es va apagar. Vint anys després de l'assaig de Pasolini, aquest any ha sortit un estudi sociolingüístic molt complet, realitzat amb precisió científica, titulat *Lingua toscana in bocca ambrosiana*, escrit per Nora Galli de' Paratesi. S'hi analitza la situació actual de l'italià i s'arriba a la conclusió que Milà (capital símbol de la zona més industrialitzada d'Itàlia) s'ha transformat de pol estandarditzat en pol estandarditzador de la llengua italiana d'una punta a l'altra de la península. Tal com podem veure, «la qüestió de la llengua» encara no

és del tot resolta. Però tornant a la polèmica del 1964: si avui dia es nota aquesta tendència estandarditzadora de Milà, caldria preguntar-nos quan ha estat estandarditzada ella mateixa. La resposta ens porta necessàriament a la postguerra, quan, paral·lelament a l'experiència neorealista, devia haver començat el procés d'estandardització milanès. Però mentre que la primera, després del primer moment d'auge, s'afeblia i s'apagava, aquest últim, en canvi, s'anava consolidant cada cop més. I Pasolini en va intuir la primera fase de desenvolupament i va indicar la naixença d'un «nou» italià, entès com una nova relació de l'italià amb els italians. Nosaltres considerem que, passats aquests vint anys, el llibre de Nora Galli de' Paratesi d'alguna manera pot simbolitzar el «bateig» d'aquell «nou» italià anunciat per Pasolini. Aquest estudi recent dóna finalment tota la raó a Pasolini i li fa justícia, i justament en l'aspecte més estrictament i tècnicament lingüístic, aspecte pel qual havia estat més directament criticat. L'autora mateixa es pregunta si les conclusions a què ha arribat fent servir un procediment científic no havien estat ja intuïdes per Pasolini. Però després tendeix a creure que Pasolini es referia més que res a qüestions lexicals, amb la qual cosa també ella fa front comú amb els qui l'havien criticat. Tant les dades científiques com les empíriques demostren la validesa de les tesis pasolinianes: des del punt de vista lingüístic avui dia ningú no pot negar el pes del llenguatge tecnològic dins la llengua i la De' Paratesi demostra que de Milà s'expandeix la força estandarditzadora sobre la península. Mentre que, pel que fa a les consideracions político-culturals de Pasolini, els fets fa temps que li han donat la raó.

FRANCESCO ANGELINI
traducció de Rolando del Guerra

Les dades sobre la *querelle* del 1964 pertanyen al recull fet per O. Parlangeli en el volum *La nuova questione della lingua*.